

Л. С. Левченко, І. М. Іонова
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті здійснено аналіз суттєвого змісту понять «умови» й «педагогічні умови», запропоновано власне визначення педагогічних умов творчої самореалізації старшокласників, обґрунтовано педагогічні умови творчої самореалізації старшокласників у навчальній проектній діяльності, а саме: проведення методичної роботи з учителями щодо питань організації навчальної проектної діяльності зі старшокласниками; спрямування мотиваційно-ціннісної сфери старшокласників на розвиток власного творчого потенціалу в процесі навчальної проектної діяльності; оволодіння старшокласниками сукупністю знань і вмінь навчальної проектної діяльності.

Ключові слова: педагогічні умови, творча самореалізація старшокласників, професійне самовдосконалення вчителів, мотиваційно-ціннісна сфера старшокласників, знання і вміння старшокласників.

Постановка проблеми. Стимулювання творчої самореалізації особистості в навчальній проектній діяльності краще здійснюється під впливом певних умов. Умовою, за тлумачним словником української мови, є обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь, а також правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь. Філософський енциклопедичний словник категорію «умова» трактує як: середовище, у якому перебувають і без якого не можуть існувати предмети та явища; обставини, за яких щось відбувається; зазначені вимоги, яких потрібно дотримуватись. У педагогічній науці дефініція «умова» в найбільш загальній формі визначається як основа, наявність обставин, які сприяють досягненню поставлених цілей, або, навпаки, гальмують їх досягнення. На думку В. Андреева, педагогічні умови – це цілеспрямований відбір і застосування елементів змісту, методів, прийомів, а також організаційних форм навчання для досягнення поставлених цілей.

Аналіз актуальних досліджень. Педагогічні умови творчої самореалізації вчителів, студентів і учнів розглядалися багатьма науковцями. Так, педагогічні умови творчої самореалізації вчителів і студентів розглядали І. Золотухіна, О. Шелкунова. Педагогічні умови творчої самореалізації учнів досліджували Л. Дроздікова, К. Карамова, М. Коваленко, Н. Комісаренко, Л. Левченко, П. Маслов, І. Морозова, С. Сулейманова.

На основі аналізу філософських, психологічних, педагогічних досліджень, у межах вивчення педагогічного стимулювання творчої самореалізації підлітків у системі додаткової освіти, дослідниця С. Сулейманова дійшла висновку, що для творчої самореалізації підлітків в обраному виді діяльності необхідним є наявність умов, які можна

визначити як зовнішні та внутрішні. Зовнішніми умовами творчої самореалізації, на основі аналізу наукових досліджень виокремлено: соціальне оточення, родинне середовище, розвиваюче освітнє середовище й дитяче об'єднання, професійну компетентність педагогів.

До внутрішніх умов творчої самореалізації дослідники відносять: сформованість позитивної «Я-концепції» (Р. Бернс, І. Дубровіна, І. Кон, А. Прихожан та інші); адекватність самооцінки (У. Джеймс, І. Кон, К. Роджерс, Л. Рубінштейн та інші); наявність високого рівня домагань (Ф. Гоппе, У. Джеймс, С. Рубінштейн, К. Фаянс, Дж. Франк та інші); свободу у виборі напрямків та об'єктів самореалізації (А. Асмолов, О. Газман, Д. Дьюї, Е. Фром, К. Хорні та інші); ідентифікацію себе з іншими та готовність до співпраці з дорослими й однолітками (К. Абульханова-Славська, Є. Калашнікова, В. Кемеров, А. Петровський, К. Роджерс, Е. Еріксон, К. Юнг та інші) [5].

Результати дослідження творчої самореалізації учнів у позакласній діяльності сільської школи дозволили визначити Н. Комісаренко [4] такий комплекс організаційно-педагогічних умов: наявність науково обґрунтованого методичного забезпечення тих форм і засобів позакласної діяльності, які сприяють розвитку природних здібностей і творчих можливостей дітей у фізичній праці, різноманітних народних ремеслах, художній і технічній творчості, природоохоронній роботі, науково-дослідницькій діяльності; надання учням можливості «мігрувати», обираючи собі заняття за здібностями; створення у процесі гурткової діяльності умов для комфортного інтелектуально-творчого спілкування.

Л. Левченко встановлені оптимальні педагогічні умови для творчої самореалізації здібних і обдарованих підлітків, юнаків у процесі їх дослідницької роботи, до яких віднесено: фахову підготовку вчителя до наукової роботи та гуманістичної комунікації у школі нового типу; навчання учнів основ творчої самореалізації, дослідницької роботи; створення організаційних, педагогічних і психологічних механізмів, що забезпечують чітку й активну діяльність педагога дослідника та дослідника-учня; організація творчої взаємодії всіх суб'єктів дослідництва на наукових основах творчої діяльності; застосування комплексу педагогічної діагностики для оперативного й об'єктивного вимірювання та оцінки динаміки перебігу самореалізації творчих здібностей і вмінь учнів.

К. Карамова виявила такі педагогічні умови творчої самореалізації студентів: системне поетапне оволодіння студентами загальнолюдськими цінностями, а також цінностями пізнання, самопізнання, творчої самореалізації, співтворчості; формування у студентів культури навчально-пізнавальної, навчально-дослідницької та художньо-творчої діяльності; реалізація співтворчості студентів і викладачів у розв'язанні навчально-дослідницьких і художньо-творчих задач і завдань; усвідомлення й подолання бар'єрів творчої самореалізації студентів.

Для ефективного прояву творчої самореалізації студентів, на думку О. Шелкунової, потрібно, щоб навчальний процес задовольняв комплекс таких педагогічних умов: збагачення теоретичних знань щодо феномена «творчої самореалізації»; організація навчального процесу на основі суб'єкт-суб'єктних відносин його учасників; організація продуктивної самостійної роботи (метод проектів); використання аутентичних форм оцінювання – метод «портфоліо» [6].

Ми вважаємо, що педагогічними умовами творчої самореалізації старшокласників є спеціально створені обставини, за яких відбувається стимулювання розкриття творчого потенціалу учнів у процесі навчальної проектної діяльності.

Мета статті – визначити й обґрунтувати педагогічні умови творчої самореалізації старшокласників у навчальній проектній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Педагогічні умови, що пов'язані із самореалізацією особистості, відображають зовнішній вплив однієї людини (чи групи людей) на іншу людину та не заперечують внутрішню роботу людини над собою. Визначаючи педагогічні умови творчої самореалізації старшокласників у навчальній проектній діяльності, слід урахувати те, що: 1) якість творчої самореалізації старшокласників залежить від того, наскільки зацікавлені в проектній діяльності та грамотно з ними працюють учителі; 2) навчальна проектна діяльність повинна викликати в учнів інтерес до розвитку власного творчого потенціалу, оскільки немотивованих учнів важко примусити працювати в проектній діяльності; 3) щоб бути успішними, старшокласникам необхідно оволодівати знаннями й уміннями навчальної проектної діяльності.

Відповідно до вимог нами визначено педагогічні умови. *Перша педагогічна умова* – проведення методичної роботи з учителями з питань організації навчальної проектної діяльності. *Друга педагогічна умова* – спрямування мотиваційно-цінісної сфери старшокласників на розвиток власного творчого потенціалу в процесі навчальної пізнавальної діяльності. *Третя педагогічна умова* – здобуття старшокласниками сукупності знань і вмінь навчальної проектної діяльності.

Перша педагогічна умова. Організація навчальної проектної діяльності вимагає від учителя підвищення рівня знань і розвитку професійно значущих якостей – професійного самовдосконалення. Традиційно центральною ланкою професійного вдосконалення вчителів була й залишається методична робота в школі. Методична робота, спрямована на процес самовдосконалення вчителів у навчальній проектній діяльності, розв'язує двоєдину задачу – створення відповідних умов для навчальної проектної діяльності в повсякденній професійній діяльності та формування відповідних потреб і мотивів використання навчальної проектної діяльності.

Одним з основних шляхів керівництва самовдосконаленням учителів із питань організації навчальної проектної діяльності є цілеспрямоване моделювання й розвиток ситуацій самовдосконалення, за яких учителям постійно необхідно активно розширювати й застосовувати знання з основ проектної діяльності та виявляти сформовані професійно-значущі якості.

Отже, доцільно науково-методичну роботу спрямовувати на формування основних і предметних компетентностей учителя та підвищувати загальну компетентність, яка є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою людини. Технологія організації науково-методичної роботи, з позиції компетентнісного підходу, на нашу думку, передбачає не регламентацію діяльності педагога, не жорстку опіку й диктат, а стимулювання до професійного самовдосконалення, оволодіння засобами взаємодії та всебічне стимулювання активності й самостійності. Результатом такого підходу до організації науково-методичної роботи в школі є те, що основним для педагога стає його творчий потенціал, його індивідуально філософська доктрина, нічим не обмежене спрямування на реалізацію власного педагогічного світогляду.

Констатуючи об'єктивну потребу в усіх вищезазначених формах роботи щодо стимулювання фахового саморозвитку вчителя, слід підкреслити, що самоосвітня діяльність педагога потребує перетворень.

Друга педагогічна умова. Поштовхом особистості до творчої самореалізації є незадоволені потреби або нереалізовані мотиви. Творчу самореалізацію як найвищу форму розвитку людини не можна описати спонтанною ситуацією розвитку. Джерелом розвитку, а точніше саморозвитку, виступають не первинні потреби, а потреби в самореалізації, які є продуктом розвитку особистості. Дослідник П. Горностаї [1, 126] визначає цей процес суб'єктною ситуацією розвитку та схематично зображує його наступним чином (див. Рис.1.2).

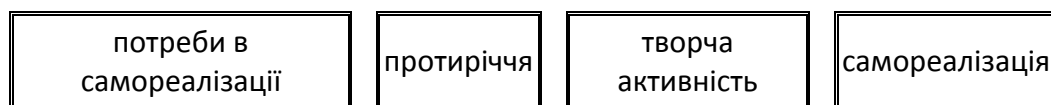

Рис 1.2. Процес творчої самореалізації особистості

У зазначеному процесі вирішальна роль належить особистому, усвідомленому вибору суб'єкта, а не впливу середовища. Саме цей вибір і є основою власного формування, основою самореалізації. Самореалізація особистості завжди характеризується ситуацією, коли особистість стає суб'єктом власного розвитку. Основною функцією особистості є здатність проектувати себе засобами творчості. Лише на найвищому рівні людина стає суб'єктом розвитку себе. На думку дослідника, потреби творчості можуть бути розділені на дві групи: потреби у створенні «чогось» і потреби у створенні «себе». Потреби й ціннісні орієнтації реалізуються в інтересах, намірах, бажанні творити, потребі виразити себе у власних творіннях.

Грунтуючись на ієрархічній класифікації потреб, розробленої А. Маслоу, можна описати сферу яскраво виражених потреб старшокласників. Для дослідження мотивів реалізації творчого потенціалу старшокласників актуальними є саме потреби в суспільному статусі (повазі), потреби в самореалізації та індивідуальному розвитку.

Прагнення до успіху в діяльності реалізуються старшокласниками по-різному: як бажання перевірити нові когнітивні здібності, добитися поваги та високої соціальної оцінки, намагання якнайкраще себе зарекомендувати перед представниками іншої статі тощо. Потреба в самореалізації та розвитку власного «Я» означає виявлення своїх здібностей і їх подальше вдосконалення. Вона пов'язана з мотивацією досягнення та перегукується з потребою у визнанні та сприйнятті особи як члена суспільства.

Інтерес – це один із багатьох психологічних феноменів, що збуджують активність людини, зазначають філософи, соціологи, психологи та педагоги. Слово «інтерес» – латинського походження, у перекладі означає «бути важливим», «мати значення». Інтерес до навчання не виникає стихійно, навчально-пізнавальні мотиви формуються у процесі самої навчальної діяльності. Дослідник Є. Ільїн [2] до основних факторів, що впливають на формування позитивної стійкої мотивації до навчальної діяльності, відносить: зміст навчального матеріалу; організацію навчальної діяльності; колективні форми навчальної діяльності; оцінку навчальної діяльності; стиль педагогічного спілкування.

Зміст навчального матеріалу викликатиме інтерес у старшокласників за умови врахування потреб їхнього віку. Навчальна діяльність школярів старшого шкільного віку тісно пов'язана з обранням майбутньої професії, становленням професійних інтересів. Крім того, актуальною для названого вікового періоду є потреба в постійній діяльності; у вправах, спрямованих на розвиток пам'яті, мислення, уяви, а також потреба в новизні, емоційній насиченості, рефлексії та самооцінці. Тому навчальний матеріал повинен подаватись у такій формі, щоб викликати у школярів емоційний відгук, вражати самолюбство, тобто бути достатньо складним, ілюстрованим та активізувати пізнавальні психічні процеси.

Вивчаючи дидактичний потенціал навчальної проектної діяльності, ми зазначаємо, що важливою особливістю проектної діяльності є те, що кожен учень має можливість самостійно обирати тему проекту, власну роль під час діяльності, темп діяльності, форму презентації. Названі можливості, на наш погляд, сприятимуть виникненню інтересу старшокласників до навчальної проектної діяльності та їх творчої самореалізації у процесі роботи над проектом.

На формування мотивів учіння здійснює вплив стиль педагогічної діяльності. Зміна позиційних мотивів старшокласників призводить до їх

переживань і хвилювань, коли виникають непорозуміння з учителями, групою, батьками. Низка досліджень свідчить про те, що стосунки між дорослими та старшокласниками бувають напруженими саме через блокування почуття дорослості, обмеження самостійності (М. Алексєєва, Г. Ковальов, О. Кульчицька). У процесі навчальної проектної діяльності відносини з учителем набувають ділового характеру співпраці. До функцій учителя у процесі виконання учнями проектів віднесено: консультування, допомога у виборі проектів; спостереження за ходом роботи учнів; надання допомоги окремим учням і стимулювання їх до навчально-трудої діяльності; підтримання робочої атмосфери у класі; нормування праці школярів; аналіз і узагальнення роботи окремих учнів; оцінка творчої проектної діяльності на кожному етапі.

Навчальна проектна діяльність передбачає співпрацю старшокласників з учителями у процесі роботи над проектом. І тому, ймовірно, можливість співпраці з учителем, під час виконання проекту, викликатиме інтерес старшокласників до творчої самореалізації у процесі навчальної проектної діяльності.

Третя умова. Знання й уміння здійснювати проектну діяльність відіграють важливу роль у реалізації творчого потенціалу старшокласника. Успішність навчальної проектної діяльності старшокласників залежить від сукупності двох складових: знання предмету проекту й послідовності його реалізації. Здобуття знань предмета проекту (з визначеної теми в межах навчального предмета) відбувається у процесі роботи над проектом. Знання послідовності реалізації проекту передбачають володіння знаннями щодо змісту, структури й алгоритму виконання навчального проекту.

На основі узагальнення визначених різними авторами (В. Кукушин, Є. Полат, І. Чечель, В. Гузєєв, Н. Матяш, А. Клименко) етапів проектної діяльності нами виділено дослідницько-пошуковий, технологічний і результативний етапи. На дослідницько-пошуковому етапі учням потрібні знання про те, як здійснювати пошук і аналіз проблеми, визначати цілі й завдання, збирати й обробляти інформацію з теми проекту, планувати проектну діяльність, а також знання про можливі засоби й методи для реалізації поставлених цілей. Технологічний етап потребує знань щодо виконання запланованих дій і оформлення результатів проекту, що виконується як освітній продукт. Результативний етап характеризується захистом проекту та підбиттям підсумків виконання проекту (рефлексія, самоаналіз підсумків виконання проекту), що вимагає відповідних знань.

На думку І. Єрмакова, «полюсами» проектної діяльності є набуття вихованцями вмінь: планувати свою роботу, використовувати багато джерел інформації, самостійно відбирати й накопичувати матеріал, аналізувати, співставляти факти, аргументувати думку, приймати рішення,

налагоджувати соціальні контакти, створювати кінцевий продукт (фільм, журнал, календар, проспект, сценарій), презентувати створене перед аудиторією, оцінювати себе та інших [3, 343].

На переконання дослідниці С. Мелехіної, під час проектної діяльності учні мають можливість для розвитку таких умінь: визначення проблеми, з'ясування потреби й постановка мети діяльності, оволодіння загальними алгоритмом раціональної побудови дій, уміння працювати в команді, користуватися різноманітними джерелами інформації, займатися пошуково-аналітичною діяльністю, здійснювати саморегуляцію й самооцінку діяльності.

На основі досвіду дослідників у сфері навчальної проектної діяльності та власного досвіду ми вважаємо, що у процесі навчальної проектної діяльності у старшокласників формуються такі загальнонавчальні вміння й навички:

1. Пошуково-творчі вміння: встановлювати та пояснювати причинно-наслідкові зв'язки у процесі навчальної проектної діяльності; визначати пізнавальну складність і формулювати її як завдання, проблему проекту; аналізувати різні об'єкти проекту, розрізняти їх суттєві та несуттєві ознаки: типові й одиничні, різнобічно аналізувати один об'єкт; порівнювати (зіставляти та протиставляти, здійснювати повне порівняння); встановлювати тотожність у роботі над проектом; генерувати варіанти розв'язування задачі, проблеми під час роботи над проектом; знаходити до однієї проектної задачі кілька варіантів вирішення.

2. Комунікативні вміння: ініціювати навчальну взаємодію з дорослими – долучатися до діалогу, задавати запитання у процесі навчальної проектної діяльності; обмінюватися науковими думками, обговорювати отримані результати проектного дослідження; відстоювати власні погляди під час роботи над проектом; презентувати результати проектного дослідження; толерантно сприймати й доповнювати наукову інформацію доповідача-дослідника; рецензувати викладене доповідачем-дослідником у процесі комунікативної взаємодії.

3. Організаційні вміння: самостійно визначати мету діяльності й завдання для її досягнення у процесі роботи над проектом; планувати послідовність виконання проектних завдань; змінювати план діяльності у зв'язку зі зміною умов виконання проекту; розподіляти увагу між різними об'єктами навчальної проектної діяльності; складати алгоритм виконання проектних дій; організовувати навчальну проектну діяльність у взаємодії (у парі, малій групі).

4. Рефлексивні вміння: оцінювати власну зацікавленість навчальною проектною діяльністю; оцінювати власну проектну діяльність за планом, зразком, аналогією, відповіддю, схемою; оцінювати відповідність обраних прийомів та засобів діяльності до завдань роботи над проектом; співставляти прогнозований результат і отриманий продукт; взаємоконтролювати та

взаємооцінювати роботу в парах, групову роботу над проектом; оцінювати ефективність спілкування у процесі роботи над проектом.

Висновки. Нами визначено педагогічні умови творчої самореалізації старшокласників як спеціально створені обставини, за яких відбувається стимулювання розкриття творчого потенціалу учнів у процесі навчальної проектної діяльності.

До педагогічних умов творчої самореалізації старшокласників у навчальній проектній діяльності відносимо: проведення методичної роботи з учителями з питань організації навчальної проектної діяльності зі старшокласниками; спрямування мотиваційно-цінісної сфери старшокласників на розвиток власного творчого потенціалу в процесі навчальної пізнавальної діяльності; здобуття старшокласниками сукупності знань і вмінь навчальної проектної діяльності.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в пошуку прийомів, методів, форм, що спонукають старшокласників до творчої самореалізації у процесі навчальної проектної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горноста́й П. П. Готовность личности к саморазвитию как психологическая проблема / П. П. Горноста́й // Проблемы саморазвития личности: методология и практика : сб. науч. тр. – М., 1990. – С. 126–138.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы : учебное пособие / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер. – 2001. – 512 с.
3. Каверин Ю. А. Творческое саморазвитие учителя как процесс самосовершенствования его профессионализма / Ю. А. Каверин // Вестник ТГПУ. – 1999. – Вып. 10 (88). – С. 56–59.
4. Комісаренко Н. О. Творча самореалізація учнів у позакласній діяльності сільської школи : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Наталія Олександрівна Комісаренко. – К., 2003. – 201 с.
5. Сулейманова С. Педагогическое стимулирование творческой самореализации подростков в дополнительном образовании : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Сания Сулейманова. – Пермь, 2004. – 231 с.
6. Шелкунова О. В Творческая самореализация студентов в учебном процессе вуза : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ольга Викторовна Шелкунова. – Иркутск, 2005. – 180 с.

РЕЗЮМЕ

Левченко Л. С., Ионова И. Н. Педагогические условия творческой самореализации старшеклассников в учебной проектной деятельности.

В статье изложен анализ понятий «условия» и «педагогические условия», предложено авторское определение педагогических условий творческой самореализации старшеклассников, обоснованы педагогические условия творческой самореализации старшеклассников в учебной проектной деятельности, а именно: осуществление методической работы с учителями по вопросам организации учебной проектной деятельности со старшеклассниками; направление мотивационно-ценностной сферы старшеклассников на развитие собственного потенциала в процессе учебной проектной деятельности; овладение старшеклассниками совокупностью знаний и умений учебной проектной деятельности.

Ключевые слова: педагогические условия, творческая самореализация старшеклассников, профессиональное самоусовершенствование учителей, мотивационно-ценностная сфера старшеклассников, знания и умения старшеклассников.

SUMMARY

Levchenko L., Ionova I. *The pedagogical conditions of self-actualization of the pupils in the educational project activity.*

The article describes the analysis of the concepts of «conditions» and «pedagogical conditions». The authors define the pedagogical conditions of self-actualization of the senior pupils as specially created circumstances in which take place a stimulation of creativity disclosure of the pupils in the educational project activities.

The effectiveness of the pedagogical conditions such as conducting methodical work with the teachers on the issues of the organization of the educational project activities of high school students; an orientation of motivational and value sphere of high school students for developing their own potential in the educational project activities; getting by high school students knowledge and skills for the educational project activity has been theoretically proved and experimentally verified for the first time.

Based on the experience of the researchers in the sphere of the educational project activity and on our own experience we can conclude that following general educational abilities and skills of senior pupils are formed in the educational project activity. They are:

– search and creative skills (the ability to determine and explain causal relationships in the educational project activity; the ability to analyze various project objects; to generate the solution of the problems during the work on the project; to find several correct answers for the one project task);

– communicative skills (the ability to initiate educational interaction with the adults; to affiliate to a dialogue; to exchange of scientific ideas, to discuss the results of the research project; to review foregoing of a speaker during the communicative interaction);

– organizational skills (the ability to determine the objective of the project activity; to plan the sequence of the project's tasks pursuance; to organize an interactive educational project activity);

– reflective skills (the ability to evaluate their own interest in the educational project activity; to assess an own project activity plan; to assess the conformity of selected resources for the rendition of the project's tasks; to correlate the predicted results and the product obtained).

Key words: *the pedagogical conditions, creative self-realization of the senior pupils, professional self-improvement of the teachers, a motivational-value sphere of the senior pupils, knowledge and skills of the senior pupils.*